

УДК 378:1(093.3)

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.29.9>

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О. А. КОЛЕСОВА

Наталія Кузьмінська

*Державний біотехнологічний університет,
вул. Алчевських 44, м. Харків, 61002, Україна
e-mail: kuzminskann@btu.kharkov.ua
ORCID ID 0000-0003-2765-842X*

Олександр Андрійович Колесов (1837–1901 роки) – видатний учений другої половини XIX століття, славетний педагог та реформатор освіти, громадський діяч, Почесний громадянин міста Харкова, директор Харківського земельного училища з 1882 по 1901 роки. В статті педагогічна система Колесова розглядається в трьох вимірах: в історичному аспекті – як маловідома сторінка становлення неklasичної парадигми освіти на вітчизняному ґрунті, в педагогічному аспекті – як етап розвитку світової педагогічної освіти, в філософському аспекті – як методологія становлення ціннісно-мотиваційної сфери особистості та як відкриття людиною своєї самотності.

Згідно з новою світоглядною методологією у розвитку культури виділяють три головні етапи: класичний, неklasичний, постнеklasичний. В межах кожного періоду можна обрати різні критерії для виділення етапів становлення та розвитку освіти, але класична парадигма освіти з притаманними їй формами трансляції знань та їх практичного відтворення є базовою для початкового етапу розвитку системи освіти. Однобічність класичного фундаменталізму була притаманна розвиткові природничих наук, в яких процес накопичення знань мав екстенсивний характер, учнів, крім навчання, привчали до дисципліни, до слухняності, до визнання авторитету вчителя, роботодавця, господаря. Неklasична інтенція світоглядної методології робила наголос на суб'єкті навчання. Активність вчителя виявлялась в індивідуальному підході до учнів, у намаганні створити атмосферу креативності та фантазії. В процесі розвитку наведеної освітньої системи можлива прагматизація знання, відмова від відповідальності за власні вчинки, фрагментарність. Сучасне постнеklasичне суспільство потребує гуманної трансформації у сферах культури і освіти. Технологічні знання, могутня інформаційна підтримка, віртуалізація світу не є засобами вирішення проблеми кризи освіти та втрати суб'єктності освіти. Головним завданням освіти має стати відкриття людиною своєї самотності.

Ситуацію другої половини XIX століття можна назвати першою кризою вітчизняної освіти. Освітня концепція Колесова була відповіддю на виклики сучасного йому суспільства та виступила як ланка у розвитку світової педагогічної думки. Система освіти Колесова виявила себе як творча трансформація виховних принципів Песталоцці в нових умовах. Як реформатор освіти Колесов наголошував на єдності природничих та соціально-гуманітарних наук та запропонував концепцію людиноцентризму освіти. Основами виховної роботи стали: принцип любові, вивчення «моральних дисциплін» – історії, філософії, богослов'я, рідної мови та літератури, трудова діяльність – як розумова, так і фізична. Метою виховання є становлення громадянина.

Ключові слова: моральність, любов, ціннісно-мотиваційна система, трудове виховання, креативність, самотність, гуманізація, гуманітаризація.

Вступ. Олександр Андрійович Колесов (1837–1901 роки) – видатний вчений другої половини XIX століття, славетний педагог та реформатор освіти, громадський діяч, Почесний громадянин міста Харкова, директор Харківського земельного училища. Ім'я його увійшло в енциклопедичні словники навіть радянського періоду, але в радянські часи

про діяльність Колесова прагнули забути, і тільки після здобуття Україною незалежності науковим працям вченого, його діяльності як реформатора освіти та педагогічній спадщині почали приділяти увагу. Наукові роботи Колесова сприяли становленню екологічного мислення і широко відомі не тільки у нашій країні, а і за кордоном. Можна спрогнозувати, що після закінчення війни з росією інтерес до наукових досягнень Олександра Андрійовича, зокрема, до способів збереження екологічної системи та відновлення пошкоджених ґрунтів через заліснення посиляться, оскільки ці способи будуть актуальними при поверненні родючості понівеченій внаслідок військових дій землі; вирощуванні лісів у гірських регіонах з метою запобігання повені; запобіганні пересиханню водоймищ.

Педагогічні відкриття О. А. Колесова досліджені значно менше.

Актуальність проблеми. Зараз повсякденне життя громадян України визначається війною, спотворене війною. Мужність українських захисників Батьківщини вражає весь світ, і навпаки – гнів, біль та осуд породжуються військовими злочинами та ганебною поведінкою вояків росії. Питання про витоки мужності українських воїнів, про те, за яких умов, за допомогою яких виховних методик відбувається становлення такої стійкості, постають перед людьми у всьому світі. Навіть росія запропонувала свій варіант відповіді: 05.05.22 року у російських засобах масової інформації з'явилось повідомлення, що Україна разом з США розробила особливу пігулку: хто її ковтне – стає універсальним солдатом: нічого не боїться, визволяє рідну землю та вбиває беззахисних російських миротворців.

Насправді причину треба шукати в українській системі виховання, принципи якої закладали видатні педагоги, серед яких незаслужено недооціненим є О. А. Колесов. Дослідження виховної діяльності О. А. Колесова має не тільки теоретичне (ознайомити наукову спільноту з маловідомою сторінкою розвитку вітчизняної освіти), а й практичне значення, тому що запропоновані ним методологічні розробки стосовно становлення ціннісно-мотиваційної сфери людини та самотутньої творчої особистості є актуальними для сьогодення.

Аналіз наукових публікацій. На жаль, значна частина робіт Олександра Андрійовича вважається втраченою у ХХ столітті під час революції 1917 року і громадянської війни та під час Другої світової війни, у тому числі книга «Про виховання молоді, особливо сільськогосподарської». Сподіваємось, її вдасться відшукати в архівах або бібліотеках після війни 2022 року росії з Україною, але завадити може те, що «братський народ», рашисти, у справі усвідомленого знищення українських міст та селищ значно перевершив фашистів, народ не братський. Тому головним джерелом вивчення педагогічної спадщини О. А. Колесова є його щорічні «Звіти по Харківському земельному училищу», які вдалось зберегти, перш за все, так звана «Актова промова 1886 року. Завдання виховання», виголошена у зв'язку з освяченням нового навчального корпусу, і наукові роботи: «Неврожай хлібів 1891 року та способи попередження неврожайів» і «Природа пісків та їх заліснення». У «Звітах» Колесова детальний опис повсякденності доповнюється відступами, особистими роздумами, фрагментами майбутніх книг і тому вони сприймаються як листи через більш ніж століття – до вас, того, хто читає, від близької людини. В наведених наукових працях є цікаві міркування та приклади, що мають відношення до виховної роботи.

Постійний інтерес до творчості О. А. Колесова проявляв Р. К. Рибальченко, вчений та краєзнавець. Ростислав Костянтинович зосередив увагу на вивченні біографії О. А. Колесова, був глибоким і тонким дослідником, завдяки його публікаціям у місцевій газеті «Вісті Дергачівщини» та інших періодичних виданнях [1, с. 4; 2, с. 8] широкому загалу читачів стали відомі факти з життя вченого. Інколи в нарисах Р. К. Рибальченка зустрічаються незначні неточності у датуванні, які не зменшують наукову цінність матеріалу. Стаття Маменка О. М., Юрченка В. В., Рибальченка Р. К. «Олександр Андрійович

Колесов (1831–1901) вчений, природничник-практик, педагог і гуманіст (до 165-річчя з дня народження)» є коротким оглядом біографії вченого та переліком його наукових і педагогічних здобутків [3, с. 4–7].

М. П. Палютин розглянув діяльність Колесова в контексті історії становлення Харківської державної зооветеринарної академії в роботі «Харківський зооветеринарний інститут (минуле і сучасне зооінженерного факультету)» (2001). Стаття про Колесова мала історико-біографічний характер і пізніше була передрукована в збірку «Історія Харківської державної зооветеринарної академії» (2006), присвячену 160-річчю існування наведеного вищого навчального закладу. В тезах О. С. Тертишного «О. А. Колесов та І. Н. Каразін – фундатори «Золотого кільця» туристичної Слобожанщини» (2002 рік) відзначена роль О. А. Колесова у створенні заказників природи та бази для сучасного туризму [4, с. 7–11]. Н. М. Кузьмінська в статті: «О. А. Колесов: портрет на фоні сучасності» [5, с. 172–179] проаналізувала діяльність Колесова в контексті притаманних XIX століттю впливів Просвітництва та Романтизму, відмітила, що філософію вчений розглядав як практичну філософію, етику. Відзначила, що, за Колесовим, вивчення історії показує зв'язок поколінь, дозволяє краще зрозуміти і історію свого роду, і історію свого народу. Звернула увагу на поняття «любов» у Колесова, наголосила на тому, що це поняття він розглядав як принцип відношення до світу і виводив за межі релігії. Розглянула погляди Колесова на роль трудового виховання в становленні моральності.

В кожній з публікацій аналізуються окремі аспекти педагогічних здобутків О. А. Колесова, але як цілісна система освіти педагогічна спадщина О. А. Колесова не розглядалась. Цією статтею авторка намагається подолати відмічений недолік.

Мета статті: ознайомити наукову спільноту з маловідомою сторінкою становлення неklasичної парадигми освіти на вітчизняному ґрунті, а також проаналізувати виховну методологію Колесова, що сприяла становленню моральності учнів та відкриттю ними своєї самобутності. Виконання поставлених завдань здійснювалося за допомогою комплексу методів дослідження: евристичний (пошуковий) метод дозволив сформулювати предмет дослідження у формі проблемного пошуку. За допомогою системного підходу було розглянуто запропоновані Колесовим методологічні розробки про становлення ціннісно-мотиваційної сфери особистості як актуальні для сьогодення. Міждисциплінарний підхід допоміг зрозуміти соціально-гуманітарні та природничі науки як цілісну систему знань та поєднати педагогіку, етику, аксіологію, антропологію, соціальну філософію, історію у єдину соціальну модель, що складає основу виховної практики.

У структурі статті виділяються три частини: у першій частині «початковий етап становлення педагогічної науки» розглядаються ранні етапи формування педагогічної думки та проблеми її періодизації, у другій частині «класична, неklasична та постнеklasична інтенції світоглядної методології» звертається увага на світоглядні парадигми у розвитку культури та науки, третя частина «освітня концепція О. А. Колесова: зміст та перспективи» присвячується розгляду педагогічної спадщини Колесова та її значенню для сучасності.

Виклад основного матеріалу. Початковий етап становлення педагогічної науки. Початок 90-х років XX ст. вважається початком нової інформаційної ери у розвитку людської цивілізації, тому що саме в цей час загальнодоступним стає інтернет. Створення глобального економічного, політичного, правового, наукового, культурного, екологічного, освітнього, тощо простору, безмежний доступ до інформації знаменує створення постнеklasичної реальності та якісні зміни у всіх сферах пізнання і практичної діяльності. Згідно з новою світоглядною методологією у розвитку культури та науки виділяють три головні етапи: класичний, неklasичний, постнеklasичний.

Але розвиток освіти не вкладається у наведену схему, оскільки, як слушно зауважив В. І. Бондаренко, «соціалізація особистості відбувається в умовах різних моделей соціальної реальності» [6]. На цьому ж наголошує В. Зінкевич, що згадує про «саморозгортання змісту індустріальної освіти шаблями збагачення її системності, яка на кожному етапі постійно ускладнюється і набуває сталості. І все це обумовлюється визріванням «нового соціального організму планети» у такий послідовності: природниче – технічне – наукове – технологічне знання» [7, ст. 72]. В. Зінкевич в «динаміці трансформації педагогічного забезпечення освіти» виділяє такі періоди: у XVI–XVII столітті панує стихійна педагогіка, андрогогіка, в кінці XVII – кінці XIX – класична педагогіка, у кінці XIX – 70-х роках XX століття – концептуальна педагогіка, з кінця 70-х років XX століття і до сьогодення – гібридна педагогіка: міжнародна, глобальна, консервативна [7, с. 75].

Тобто в межах кожного періоду можна обрати різні критерії для виділення етапів становлення та розвитку освіти, але класичну парадигму освіти з притаманними їй формами трансляції знань та їх практичного відтворення визнають базовою більшість дослідників. Розглянемо деякі трансформації цієї парадигми.

Класична система освіти склалась у добу Нового часу і відобразила тогочасні уявлення про людину: людина – це пасивний продукт природи, обставин, виховання. Людина як природна істота має розум, волю, серце – звідси принцип природовідповідності виховання та три складові частини освіти: наукове навчання, моральне виховання, релігійне виховання у Яна Амоса Каменського [8].

В XVII столітті все ще відчувався вплив схоластичних форм та методів на процес навчання, але успіхи природничих наук епохи першої наукової революції вказують новий вектор розвитку щойно створеній педагогічній науці. У науковому доробку Вольфганга Ратке (Ратіхій, 1571–1635) знаходимо докази наведеному: навчання індивіда потрібно проводити шляхом сходження від часткового до загального, від відомого до невідомого, спираючись на досвід та індукцію. Але учні мають зачувати тільки те, що вони розуміють; на почальному рівні освіти Ратке радив застосовувати рідну мову (відголосок боротьби з ще живою схоластикою) [9]. Тобто, в цілому, у класичній парадигмі освіти XVII століття головну увагу приділяли навчальному матеріалу, який треба було завчити і правильно відтворити. Знання – це сила (Ф. Бекон), масив знань домінував і над учнями, і над вчителями. Приниження учнів, застосування фізичного покарання були нормальною практикою тогочасної освіти.

Доба Провсвітництва (кінець XVII – початок. XIX століття) додала нових рис педагогіці: культ розуму (за Г. В. Ф. Гегелем, все дійсне розумне), переконання в необмежених можливостях науки та освіти доповнювались уявленнями про свободу і самоцінність людини. За І. Кантом, людина не може бути засобом, а тільки метою. Ж.-Ж. Руссо наголошував на вихованні вільної, активної, вдумливої людини. Природовідповідність виховання, згідно з Руссо, має поєднуватись з урахуванням особистих – вікових та індивідуальних – характеристик дитини, до дитини потрібно ставитись з любов'ю [10].

Класична, неklasична та постнеklasична інтенції світоглядної методології. В кінці XVIII – першій половині XIX століть науки – природничі та соціально-гуманітарні – остаточно сформували свої предмети та відокремились від філософії. Відкриття університетів і нових навчальних закладів, у тому числі на вітчизняному ґрунті, призвело до зміни змісту викладання: починають звертати увагу не тільки на кількість засвоєного матеріалу, а й на якість викладання, уникають відвертих принижень учнів. Оволодіння певним обсягом знань призвело до появи людей високопрофесійних, здатних відтворити свої знання у якісній роботі.

В цілому ж процес накопичення знань мав екстенсивний характер, учнів, крім навчання, привчали до дисципліни, до слухняності, до визнання авторитету вчителя,

роботодавця, господаря. Сформований таким чином робітник або чиновник був пристосований до виконання службових обов'язків, його життя визначалось на багато років вперед, тому що освіта гарантувала отримання відповідної роботи, відповідного чину. Слово «чиновник» взагалі дуже виразне, в ньому запрограмована мета подальшого життя – чин. Неписане правило чиновника: якщо хочеш досягнути більш високого статусу – мовчи, роби, що скажуть, не май власної думки, а якщо маєш – не виказуй її. Однобічність класичного фундаменталізму була притаманна розвитку природничих наук.

Некласична інтенція світоглядної методології робила наголос на суб'єкті навчання. Вчитель створював атмосферу креативності, гри, пробуджував фантазію щоб отримати нестандартні рішення у розв'язанні поставленого завдання. Учні радо включались в гру, але при тому досить часто не рахувались з дійсністю, їм важливіше було показати себе, бездоказово замінити власною точкою зору поставлене завдання. Об'єкт замінювався дискусіями. Прагматизація знання небезпечна зведенням його до засобу задоволення особистих егоїстичних потреб, відмовою від відповідальності за власні вчинки, фрагментарністю.

Сучасне суспільство потребує гуманітарної трансформації у сферах культури і освіти. В філософії про кризу культури почали говорити у II половині XIX століття (здаємо Ніцше) – I половині XX століття (Шпенглер, Ясперс). Це питання – про кризовий стан культури – поставало упродовж XX століття. (Тільки в радянську добу у вітчизняному культурному просторі кризи не існували). В кінці 60-х років XX століття А. Х. Маслоу, переглядаючи футурологічну літературу, з тривогою констатував: 95 % її повністю присвячені чисто технологічним змінам і абсолютно не розглядають питання про добро і зло. Удосконалення засобів безвідносно до цілей і без урахування тієї очевидної істини, що більш могутня зброя в руках тупих або злостивих людей означає більш могутню глупоту або більш могутнє зло [11]. На жаль, сьогодні його слова можна розглядати як пророцтво.

Технологічне вдосконалення засобів викладання, могутня інформаційна підтримка, віртуалізація світу не є засобами вирішення проблеми кризи освіти. Диплом про вищу освіту не гарантує отримання очікуваної посади, відбувається руйнація цінності освіти. Отримання диплому досить часто перетворюється на звичайну платну послугу, яка не забезпечує якості освіти. Комерціалізація освіти вкупі з сциєнтизмом сприяють втраті суб'єктності освіти. Високотехнологічна надбудова базується на старому традиціоналістському фундаменті. Який вихід пропонує сучасна філософія освіти? Для того, щоб побудувати «суспільство знань», необхідно зосередитись на «внутрішньому ресурсі саморозкриття та самовизначення людини», – вважає А. А. Машгалер [12, с. 3]. Головним завданням освіти має стати відкриття людиною своєї самотності. Досягнення видатних педагогів минулого можна розглядати як етапи на складному шляху гуманізації та гуманітаризації освіти. Одним з таких педагогів був О. А. Колесов.

Освітня концепція О. А. Колесова: зміст та перспективи. Освітня концепція Колесова виникла не на порожньому місці, як раптове осяяння непересічної людини. У другій половині XIX століття вітчизняна система освіти вже не відповідала запитам часу. Розвиток промисловості, поява значної кількості наукових відкриттів, які сприяли полегшенню життя людей, дегуманізація людини – і мерехтіння ідей, пошуки нової духовності, бажання присвятити життя високому. Відбувалось відкриття нових навчальних закладів, з'явилась плеяда видатних вчених-природників – і одночасно спостерігалася втрата людини в освіті. Відмова від викладання латинською мало що змінювала в освітній методології. Ситуацію другої половини XIX століття можна назвати першою кризою вітчизняної освіти. О. А. Колесов до свого директорства 7 років пропрацював викладачем, знав ситуацію зсередини. Велика золота медаль і премія у 400 карбованців за книгу «Про

удобрення ґрунтів» [2, с. 6], початок блискучої кар'єри науковця – і книги Песталоцці, які змінили життя Олександра Андрійовича.

В кінці XVIII – на початку XIX століть Й. Г. Песталоцці вперше реалізував на практиці мрію багатьох педагогів: відкрив народну школу початкової освіти і виховання. Песталоцці був людиною м'якої вдачі і безмежної доброти, емоційною і непрактичною. Оскільки свою школу він утримував власним коштом – все життя відчував нестачу грошей. Філософське підґрунтя ідей Песталоцці відповідало парадигмі доби Просвітництва: розповсюдження освіти – єдиний спосіб припинення страждань народу. Дорослі важко працюють та не мають ні часу, ні розуміння значення знань, тому у школі Песталоцці навчались і мешкали переважно діти-сироти та діти з нужденних родин. Вчитель запропонував принцип природовідповідної освіти, згідно з яким у дітей є подарований природою потяг до пізнання. Знання діти отримують зі спостережень за природою, нарощування знань іде від простого до складного. Самою природою у дитині закладена потреба у самостійній активності, щоб допомогти реалізувати цю потребу – дитину необхідно навчити спостереженню, навчити обрахункам та вимірюванню, навчити правильно висловлювати свої думки.

Любов дитини до світу, до інших людей витікає з природнього почуття до матері і розвивається завдяки любові матері до дитини, тому дітей потрібно виховувати в атмосфері любові. Здоров'я дитини підтримується фізичними вправами та трудом – це також виявлення самостійної активності дитини. Спільний труд, допомога старших молодшим сприяє становленню любові та прояву любові, мета виховання полягає не тільки в тому, щоб допомогти реалізувати природне в людині, а й у тому, щоб «оживити хід природи, привнести в нього людське та божественне начало» [13]. Педагогічні здобутки Песталоцці набули широкої популярності на вітчизняних теренах. О. А. Колесову були відомі як роботи Песталоцці, так і перипетії його біографії.

Виховна система Колесова не була наслідуванням або копіюванням напрацювань Песталоцці, це було творче переосмислення, доповнення і доопрацювання педагогічної концепції у відповідності до викликів часу. Песталоцці був беззахисною, непрактичною людиною [14, с. 4–14] – Колесов був енергійним, активним, сильним, практичним. Песталоцці працював з малими дітьми, створив систему початкової освіти – Колесов працював з підлітками і юнаками. Песталоцці створив приватну школу, мав постійні проблеми з фінансами, але був вільним в обранні предметів та способів навчання (відносно вільним, бо коли в його школу прийшли діти заможних батьків, діти, навчання яких оплачувалось – батьки почали втручатись в навчальний процес). Колесов був директором державного навчального закладу, він створював нову школу на старій платформі, але і традиційна школа у другій половині XIX століття вже дещо змінилась.

У другій половині XIX століття на вітчизняних теренах склалась система освіти, яку Колесов назвав «хороша школа»: 1. Надати учням якомога більше корисних знань. 2. Піклуватись про здоров'я учнів. 3. Розвивати в учнях звичку до самостійної праці, розумової та фізичної. 4. Проводити моральне виховання учнів.

«Хорошою школою» [15, с. 87] могли бути і гімназія, і училище, і заклад вищої освіти, якщо в них виконувалися (частіше за все, формально) наведені вимоги. У вимогах враховувався досвід школи Песталоцці (свого часу схвалили і ніхто не відмінив). Щодо кожного пункту вимагали рукописний звіт з вказівками про кількість учнів у кожному класі, їх вік, яким коштом навчаються, з якої губернії приїхали, а також про конфесійну та стану приналежність. Карцер був невід'ємною частиною навіть «хорошої школи» (про це йдеться у кожному звіті, візьмемо як приклад звіт за 1885 рік [16, с. 1–7]).

В училище приймали з 14-ти років, навчання тривало 5 років, 6-й – практика. В одному зі «Звітів» Колесов перераховував несприятливі умови у вихованні підлітків

та юнаків; він зауважував, що кількість учнів завелика, а процес морального виховання передбачає урахування всіх дрібниць, бо «у справі виховання навіть дрібниці іноді мають велике значення» [15, с. 10].

У підлітковому віці характер юнака вже почав складатися під впливом попереднього способу життя і виховання, це вік особливої вразливості. Кожний учень приходив до училища зі сформованими поняттями, звичками, або навіть переконаннями, які він засвоїв у своєму середовищі. До поганих звичок Колесов відносив тютюнокуріння, схильність до пияцтва, гри в карти та до крадіжок. «Хороша школа» у вітчизняних вимірах була традиційною, класичною за своєю світоглядною парадигмою.

У протилежність традиційній моделі розвитку освіти Колесов запропонував модель, в якій на перший план поставлений «моральний розвиток вихованців, потім привчання їх до самостійної праці та розвиток фізичний, і тільки на останньому – отримання ними корисних знань» [15, с. 89]. Колесов наголошував, що людина, позбавлена моральності, є небезпечною для суспільства, і чим енергійніша та сильніша така людина, чим більший обсяг знань нею засвоєний – тим більш ціннічними по відношенню до інших людей та до суспільства в цілому можуть бути її дії [15, с. 89]. Яскравий приклад таких дій Колесов наводить в роботі «Неврожай хлібів 1891 року і способи попередження неврожаїв», де він згадує про тих, хто в скрутні часи намагався «заснувати своє особисте благополуччя на всезагальній нужденності» [17, с. 5]. Йдеться про тих, хто у великій кількості скуповував хліб, але не продавав його, чекав, що навесні ціни піднімуться і прибуток від продажу буде найбільшим. Інші «діячі» привласнювали виділені на закупівлю хліба гроші або до муки додавали пісок чи інший непотреб. «Такого сорту суспільних діячів можна порівняти з мародерами під час війни. Як мародери роздягають та пограбовують воїнів, що страждають від ран, і тим прискорюють їх смерть, так і ті, хто привласнює громадські пожертви, пограбовують нужденних, збільшують їх страждання та хвороби і прискорюють їх загибель» [17, с. 5].

На думку Колесова, процес навчання потрібно побудувати таким чином, щоб він сприяв становленню моральності. «Потрібно визнати, – зауважує Колесов, – що найбільшу масу фактичних знань повідомляють науки природничі та прикладні» [15, с. 89], але вказує також на «погордливий настрій наук природничих і ненормальність такого становища науки» [15, с. 86]. Далі вчений вперше на вітчизняному ґрунті наголошує на єдності природничих та соціально – гуманітарних (моральних) наук, тобто здійснює те, що є актуальним для сьогодення. Давні та сучасні мови, математику, мистецтво Колесов відносить до наук, які привчають людину до самостійної праці, а філософію, історію, богослов'я, рідну мову та літературу – до моральних наук.

Шкільні уроки починались о восьмій годині і закінчувались у 13.30. У кожному класі щоденно було п'ять уроків по годині, у шостому класі – два уроки. Майже з кожного предмету, після закінчення кожної чверті навчального року, вчитель виділяв зі своїх уроків одну годину на те, щоб дати учням тему, близьку до предмету, що викладався, – учні повинні були написати письмову відповідь. Крім того, у післяобідні часи учням пропонували теми для творчих роздумів, для формулювання власної думки. Наприклад, у першому класі у 1888 році пропонували такі теми: 1. Прихід весни. 2. Місто і село. 3. Очікування та зустріч свят. 4. Що сприяло ранньому розумовому розвитку греків. 5. Вирішення складної задачі з арифметики з поясненням рішення. Вирішення складної задачі з алгебри з поясненням рішення. У четвертому класі серед запропонованої була тема «Про діяльність в руській церкві митрополитів руських у порівнянні з такою ж діяльністю митрополитів з греків» [18, с. 19–20].

Неважко побачити, що у наведеному переліку вимоги класичної школи поєднуються з новаторськими ідеями привчання до творчості, до роздумів, причому

твори писали не тільки з «моральних», але і з прикладних, загальнонаукових, спеціальних дисциплін.

Покращення здоров'я учнів Колесов вважав обов'язковою складовою морального виховання, учнів привчали дотримуватись здорового способу життя, а в училищі створювали умови для цього. Колесов скрупульозно фіксував всі випадки захворювань: у 1889 році під час епідемії грипу перехворіли майже всі учні та вчителі, більшість – у легкій формі, 11 вихованців вилікували стаціонарно. «Крім інфлюєнці, смерть забрала у 1889 році трьох майже бездоганних учнів. 1. Коваленко Євтихій, вже учень другого курсу Бонітерського відділу, помер від запалення легенів та сухот. Зі спадковими сухотами та запаленими грудьми він вступив до училища, однак зміцнів та змужнів у ньому, але мав нещастя сильно застудитись навесні, коли поїхав до Саратовської губернії відвідати рідних. При запаленні легенів вступили у свої права спадкові сухоти та спричинили смерть. 2. Маненко Григорій, учень п'ятого класу, помер вдома і також від запалення легенів та швидкоплинних сухот. Він поїхав додому на різдвяні свята, пробув у дорозі 7–8 годин у жорстку заметіль, на холоді, захворів на запалення легенів. 3. Бірюков Арсеній, учень другого класу, помер під час канікул в оселі батьків від вади серця» [17, с. 12–13].

Колесов привчав учнів до майбутнього самостійного життя і навіть приклади власного життя використовував для навчання та виховання. Вчений був обраний присяжним засідателем Харківської судової палати. Прагнучі сформувати правову свідомість своїх вихованців, він почав викладати в земельному училищі правознавство на 17 років раніше, ніж цей предмет був офіційно запроваджений Міністерством народної освіти, адже правові знання могли стати у пригоді його учням у подальшому житті [1, ст. 4].

Учні залучалися до наукової роботи. Вихованці разом з вчителем в лабораторії Харківського земельного училища проводили точні визначення кількості вологи у пісках, стежили за підтриманням необхідної температури при вирощуванні саджанців сосни з насіння [19, с. 78–80]. Разом з вчителем Ф. Д. Макуловим учні проводили метеорологічні дослідження і записи спостережень тричі на добу: о сьомій, о тринадцятій та о дев'ятнадцятій годинах. На метеорологічній станції учні четвертого класу чергували по черзі влітку – по три дні, взимку – по тижню. На кожного учня у загальному вимірі припадало по два тижні чергувань на рік. На основі спостережень і записів Макулов з учнями складав щомісячні та щорічні повідомлення, щомісячні повідомлення відправляли до Головної Фізичної Обсерваторії [18, с. 23].

Що допомагало Колесову та його соратникам сприяти становленню моральності у досить часто далеких від ідеалу індивідів? Він сам відповів на це питання: «Завдання морального виховання, на щастя, значно полегшуються, якщо ми додаємо у цю справу любов, якомога більше любові. Кожного разу, коли в училищі траплялось щось шорстке, некрасиве, – кожного разу я знаходив головну причину у нестачі або забутті одного, найголовнішого, нестачу любові. А тому їй перше місце у нашій справі і головна увага» [15, с. 91].

Любов, за Колесовим, це діяльність із самостворення людини. В любові людина постає довірливою, відкритою до іншої людини, відчуває співпричетність до загальної справи, до інших людей, до Батьківщини. Любов вносить елемент служіння у виконання будь-якої справи, загартовує громадянина суспільства. У становленні громадянина, самостійної, вільної, активної особистості, здатної виробляти власну мотивацію і власну систему цінностей, Колесов вбачав мету морального виховання [15, ст. 88].

Гуманітарна освіта приносила плоди національного значення: учні Костянтин Тренєв та Сашко Кандиба (майбутній Олександр Олесь) випускали рукописний журнал «Комета», в який і літературно обдаровані, і не дуже літературно обдаровані

юні особистості записували свої вірші та оповідання. У 1889 році Колесову виповнилось 65 років. Таємно від нього вихователі та вихованці підготували урочисті збори з привітаннями, О. Кандиба прочитав свій вірш «Ластівка». Вірш, наскільки нам відомо, не зберігся, але про його зміст легко здогадатися: ластівка в'є гніздечко та піклується про пташенят.

Висновки. Становлення системи освіти Колесова продовжує найкращі традиції світової педагогічної думки кінця XVIII–XIX століття. Освітянські позиції Колесова формувались під впливом ідей та особистості Песталоцці, але, переосмислюючи ідеї та пропозиції видатного педагога, Колесов в межах традиційної світоглядної методології створює власну оригінальну систему освіти, яка не тільки відповідала потребам його часу, але і виходила за межі цих потреб. Йдеться про становлення неklasичної методології в освіті та актуальні для сьогодення принципи єдності суспільно-гуманітарного і природничого знання та відкриття людиною своєї самотності. Школа Песталоцці зазнала невдачі ще за його життя не тільки через нестачу грошей, але і через сварки між його учнями. Традиції, закладені Колесовим, зберігались та розвивались його соратниками, перш за все, Ф. Д. Макуловим та С. О. Ляпідевським. Життя і діяльність кожного з них заслуговує окремого дослідження.

Могила Колесова зберіглась на цвинтарі Харківського ветеринарного інституту. Бездумними зафарбуваннями прихована епітафія від засмучених вихованців, але якщо торкнутись пам'ятника, можна прочитати: Дорогому батькові, людині і другу. Напис, гідний видатного Вчителя.

Список використаної літератури

1. Рибальченко Р. К. Піднесення ХЗУ. Директор О. А. Колесов. *Вісті Дергачівщини*. 1995. 14 грудня. С. 4.
2. Рибальченко Р. К. Імена, що воскресають. *Панорама*. № 45 (356). Листопад. С. 8.
3. Маменко О. А., Юрченко В. В., Рибальченко Р. К. Олександр Андрійович Колесов (1837–1901) вчений, природничник-практик, педагог і гуманіст (до 165-річчя з дня народження). *Підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин* : зб. наук. праць. Харків : ХНАУ, ХДЗВА, 2002. С. 4–7.
4. Тертишний О. С. О. А. Колесов і І. Н. Каразін – фундатори «Золотого кільця» туристичної Слобожанщини. *Підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин* : зб. наук. праць. Харків : ХНАУ, ХДЗВА, 2002. С. 7–11.
5. Кузьмінська Н. М. О. А. Колесов: портрет на фоні сучасності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Філософія»*. Т. 2. 2017. № 48. С. 172–179.
6. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. URL: <http://voloberegi.rv.ua/page/catalogdetails/index.php?ncatalog=1992> (дата звернення: 27.05.2022).
7. Зінкевич В. Педагогічні науки в дискурсі життєвого циклу системи індустріальної освіти. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2021. Вип. 27. С. 72–77.
8. Коменський Я. А. Великая дидактика. URL: <https://www.livelib.ru/book/1000655408-velikaya-didaktika-yan-amos-komenskij> (дата звернення: 27.05.2022).
9. Вольфганг Ратке. «Всеобщая грамматика: в соответствии с методом преподавания Ратихия». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/volfgang-ratke-vseobschaya-grammatika-v-sootvetstvii-s-metodom-prepodavaniya-ratihiya> (дата звернення: 27.05.2022).
10. Руссо Жан-Жак. Эмил, или о воспитании. URL: <https://www.livelib.ru/work/1000475522-emil-ili-o-ospitanii-zhanzhak-russo> (дата звернення: 27.05.2022).

11. Абрахам Маслоу. Дальнейшие рубежи развития человека / Перевели Г. Балл и А. Попогребский / А. Н. Maslow. *The Farther Reaches of Human Nature*. Harmondsworth: Penguin, 1971 / А. Маслоу. Новые рубежи человеческой природы. М. : Смысл, 1999 / Терминологическая правка В. Данченко. – К., PSYLIB, 2003. URL: <https://psylib.org.ua/books/masla03/index.html> (дата звернення: 27.05.2022).
12. Машталер А. А. Потенціал освіти в трансформаціях суспільства знань : автореф. дис. ... докт. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти», Інститут вищої освіти; Київ, 2013. 37 с.
13. Иоганн Генрих Песталоцци «Лебединая песня». URL: <https://www.litmir.me/br/?b=693983&p=1> (дата звернення: 27.05.2022).
14. Исполвѣдь Песталоцци / ред. К. Воскресенскаго. Рига, 1893. 216 с.
15. Колесовъ А. А. Отчетъ по Харьковскому земледѣльческому училищу за 1886 годъ. Харьковъ, 1887. 91 с.
16. Колесовъ А. А. Отчетъ по Харьковскому земледѣльческому училищу за 1885 годъ. Харьковъ, 1886. 89 с.
17. Колесовъ А. А. Неурожай хлѣбовъ 1891 года и способы къ предупрежденію неурожаевъ. Харьковъ, 1892. 87 с.
18. Колесовъ А. А. Отчетъ по Харьковскому земледѣльческому училищу за 1888 годъ. Харьковъ, 1889. 91 с.

HUMAN-CENTERED EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF A. A. KOLESOV

Natalia Kuzminska

*State University of Biotechnology,
44, Alchevskikh str., Kharkiv, 61002, Ukraine
e-mail: kuzminskann@btu.kharkov.ua
ORCID ID 0000-0003-2765-842X*

Alexander Andreevich Kolesov (1837–1901) – a prominent scientist of the second half of the nineteenth century, the famous teacher and reformer of education, public personality, Honorary Citizen of Kharkiv city, director of the Kharkiv Land School during the period from 1882 to 1901.

In the article Kolesov's pedagogical system is considered in three dimensions: in the historical aspect – as a poorly-known page of formation of non-classical paradigm of education on the native ground, in the pedagogical aspect – as a stage of development of world pedagogical of education. In the philosophical aspect – as a methodology of formation of the value-motivational sphere of personality and as a person's discovery of self-identity.

There are three main stages in the development of today's culture according to the new worldview methodology: classical, non-classical, post-classical.

One can choose different criteria for the stages of formation and development of education within each period, but the classical paradigm of education with its inherent forms of knowledge transfer and their practical reproduction is the basis for the initial stage of development of the education system.

The non-classical intention of the worldview methodology emphasized the subject of study.

Modern post-classical society needs a humane transformation on the fields of culture and education. Technological knowledge, powerful information support, virtualization of the world are not the means to solve the problem of the crisis of education and the loss of the subjectivity of education. The main task of education should be to discover a person's identity.

The situation of the second half of the XIX century can be called the first crisis of national education. Kolesov's educational concept was a response to the challenges of modern society and acted as a link in the development of world pedagogical thought. Kolesov's education system proved to be a creative transformation of Pestalozzi's educational principles in the new conditions.

As a reformer of education, Kolesov emphasized the unity of natural and social sciences and proposed the concept of human-centered education.

The foundations of educational work were: the principle of love, the study of “moral disciplines” – history, philosophy, theology, native language and literature, work – both mental and physical. The purpose of education is to become a citizen.

His principles of education were: the principle of love, the study of “moral disciplines” – history, philosophy, theology, native language and literature, labor – both mental and physical. The purpose of education is to create a citizen.

Key words: morality, love, value-motivational system, labor education, creativity, self-identity, humanization, humanitarization.